

Pécsi Tudományegyetem
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program

Vincze László

**NYELVÖKOLÓGIA ÉS NYELVI
ATTITÚDOK KÉTNYELVŰ
KÖRNYEZETBEN**

Összehasonlító elemzés az erdélyi magyarok, a dél-tiroli németek
és a finnországi svédek nyelvi viselkedéséről

Tézisek

Témavezető: Dr. Szépe György, professzor emeritus

Pécs 2010

A kutatás háttere, célja és módszere

E kutatás¹ célja annak vizsgálata, hogyan alakítják a nyelvi környezet különböző rétegei a nyelvi attitűdöket és a nyelvi identitást három európai nyelvi kisebbség: az erdélyi magyarok, a dél-tiroli (olaszországi) németek valamint a finnországi svédok körében.

Elméleti szempontból a dolgozat kereteit elsősorban a haugeni nyelvökológia és az abban felvázolt szolidaritás-hatalom megkülönböztetés (Haugen 1972), a Lambert-féle „additív-szubtraktív” kétnyelvűség oppozíció (Lambert 1975, 1977), a nyelvattitűd elmélet (Ryan és mtsai 1982), valamint a státus-konstrukciós elmélet (Ridgeway 1991) adja.

Az empirikus kutatás kérdőíves felmérés segítségével, különböző nyelvi attitűdöket vizsgálva történt. Az adatgyűjtésre Erdélyben és Dél-Tirolban 2008 tavaszán, Finnországban ugyanazon év őszén került sor 17–19 éves középiskolás diákok körében (N=3200). Az adatok elemzése az SPSS programcsomag segítségével többváltozós statisztikai módszerekkel zajlott.

Az empirikus kutatásban használt háttérváltozók a következők voltak: a család nyelvi összetétele, a szociokulturális háló (a családon kívüli személyes kapcsolatrendszer) nyelvi összetétele, a lokális környezet nyelvi összetétele, az adatközlők neme, valamint szüleik végzettsége. Ugyanakkor az eredmények értelmezéséhez elengedhetetlen volt tekintetbe venni két rejtett háttérváltozót: a kisebbségi nyelv objektív státusát, valamint a kétnyelvűség történelmi beágyazottságának körülményeit.

¹ Kutatásomat a „Kétnyelvűség, identitás és média” című (1123686 sz.) projekten keresztül a Finlands Akademi valamint a Svenska Litteratursällskapet finansírozta.

Az eredmények összefoglalása

A *kétnyelvűség társadalmi kontextusát* vizsgálva jelentős különbségek figyelhetők meg a három régió között. Meghatározó e tekintetben, hogy mindhárom régióban más és más a kétnyelvűség kialakulásához vezető út történelmi beágyazottsága: míg az erdélyi magyarok és a dél-tiroli németek az első világháborút lezáró békeszerződések következtében kerültek kisebbségi helyzetbe, a finnországi svédek mindig is kisebbségben éltek Finnországban. S míg az országhatárok megváltozása után a magyar kisebbségi nyelvvé vált és státusát veszítette Erdélyben, a német pedig Dél-Tirolban, Finnországban a svéd nyelv hivatalos státusa évszázadok óta töretlen; olyannyira, hogy azt még a finn nyelv státusának XIX. századi erősödése és hivatalos rangra emelkedése is érintetlenül hagyta (a svéd nyelvcsoporthoz viszonylag alacsony lélekszáma ellenére). Jórészt ez lehet a magyarázat arra, hogy míg az erdélyi magyarok és a dél-tiroli németek kisebbségi létét számos történelmi vonatkozású konfliktus kísérte a XX. században, Finnországban a két népcsoport közötti konfrontációk csaknem ismeretlenek. Hangsúlyos eltérés figyelhető meg azonban Erdély és Dél-Tirol között is, mégpedig azért, mert Dél-Tirolban az 1972-es autonómia statútummal megnyugtatóan sikerült rendezni a német kisebbség sorsát, Erdélyben azonban hasonlóra nem került sor.

Ugyancsak lényeges különbségek figyelhetők meg a három kisebbségi közösség demográfiai jellemzőinek alakulását vizsgálva. Miközben Erdélyben és Finnországban lassan de biztosan csökken a kisebbségi beszélők száma és aránya a teljes népességen belül, a dél-tiroli németek Európa azon kevés kisebbségeinek egyike, melynek lélekszáma folyamatosan nő; még ha az olaszok évtizedeken át történő betelepítése miatt a németek arányát a lakosságon belül ez nem is érinti jelentősen. Bár mindhárom közösség életében volt, illetve van, olyan periódus, melyet a kisebbségi beszélők elvándorlása jellemez, Dél-Tirolban ennek negatív

demográfiai következményei lényegesen kevésbé jelentősek, mint Erdélyben és Finnországban.

A nyelvi jogok mindhárom régióban szorosan kapcsolódnak a kisebbségi nyelv objektív státusához. Finnországban a svéd nyelv a több mint 90%-ban finn többségű állam második hivatalos nyelve; Dél-Tirolban a német nyelv a régió teljes területén hivatalos ranggal bír; míg Erdélyben a magyar nyelv nem rendelkezik hivatalos státussal. Ehhez kapcsolódóan a svéd nyelv Finnország kétnyelvű területein bármilyen hivatalos vonatkozásban használható; Dél-Tirolban pedig a német nyelv ugyancsak bármilyen vonatkozásban hivatalosan használható a régió teljes területén; Erdélyben ezzel szemben a magyar nyelv csak korlátozottan használható a közigazgatás egyes szféráiban azokon a településeken, s csak ott, ahol a magyar lakosság meghaladja a helyi népesség 20 %-át.

Bár mindhárom régióban meghatározó, hogy a kisebbségi nyelv-csoportok önálló iskolarendszerrel rendelkeznek anyanyelvükön, Finnországban ez a felsőoktatásra is kiterjed, a másik két régióban azonban nincs állami finanszírozású egynyelvű kisebbségi nyelvű felsőoktatási intézmény. Emellett Dél-Tirolban és Finnországban – szemben Erdéllyel – a kisebbségi-többségi viszony lényeges eleme az is, hogy nemcsak a kisebbségi beszélők tanulják a többségi nyelvet a szervezett oktatás keretein belül, hanem a többségiek is a kisebbségét. Ugyanakkor Olaszország és Finnország között fontos különbség, hogy Dél-Tirolban egymás nyelvének elsajátítása csak regionális szinten kötelező az iskolások számára, Finnországban viszont az állam teljes területén. A kisebbségi oktatással kapcsolatban fontos megemlíteni az iskolaválasztás kérdését, mely a kisebbségi nyelvek jövőjét több szempontból is hangsúlyosan érinti (lásd még Sorbán 1997; Kehl és Vincze 2010; Vincze 2010). Míg Erdélyben jellemző, hogy a magyar egynyelvű diákok egy jelentős része a többségi nyelven vesz részt az oktatásban, a másik két régióban ez a jelenség

gyakorlatilag ismeretlen. S míg – ezzel párhuzamosan – Dél-Tirolban és Finnországban a kétnyelvű családból származó gyerekek túlnyomó többségét szülei a kisebbségi nyelven iskoláztatják, addig Erdélyben az individuálisan kétnyelvű gyerekek döntő része román nyelven vesz részt az oktatásban.

Jól tükröződik ez abban is, hogy az *empirikus kutatásban* Erdélyben a megkérdezettek 88%-a, Dél-Tirolban 83%-a, Finnországban viszont csak 58%-a származik egynyelvű kisebbségi nyelvű családból, míg a többiek otthonában mindkét nyelvet használják. Jóllehet, ezeket a számokat az iskolaválasztási tendenciákon kívül az a körülmény is magyarázza, hogy míg Erdélyben és Dél-Tirolban viszonylag alacsony a vegyes házasságok száma, Finnországban jóval magasabb (a témáról bővebben Vincze 2007).

A kétnyelvű környezet működése

A kétnyelvű családok nyelvi gyakorlatával kapcsolatban a kutatás rávilágított, hogy míg Erdélyben és Dél-Tirolban a gyermeküket kisebbségi nyelven iskoláztató vegyes nyelvű családokban a kisebbségi nyelv használata dominál, addig Finnországban a kisebbségi és a többségi nyelv kiegyenlített használata a jellemzőbb.

Hasonló módon kiderült, hogy lényegesen nagyobb szerepet kap a finn nyelv a megkérdezettek szociokulturális hálójában, mint a román Erdélyben vagy az olasz Dél-Tirolban. Erdélyben és Finnországban a szociokulturális háló nyelvi struktúrájának kialakulása a család és a lokális nyelvi környezet nyelvi felépítésének következménye; s bár ellenkező kihatással, de mindkét régióban befolyással bír emellett a diákok neme is: Erdélyben a lányok, Finnországban a fiúk nyitottabbak e tekintetben a többségi nyelv felé. Dél-Tirolban ugyanakkor kizárólag a család nyelvi összetétele bír hatással a szociokulturális háló nyelvi összetételére, a másik két tényező nem.

A lokális nyelvi környezet működése egyrészt a lakosság nyelvi összetételének, másrészt a nyelvek objektív státusának, illetve ehhez kapcsolódóan annak függvénye, hogy a többségi nyelvcsoportok milyen mértékben sajátítják el a kisebbségi nyelvet. Erdélyben a formális nyelvi színtereken a román használata dominál; a székely városokban azonban, ahol a magyarság több mint háromnegyedét teszi ki a helyi lakosságnak, a magyar használata is előfordul. Az informális használatot ennél is jobban befolyásolják a helyi körülmények: ahol a magyarság van többségben, ott lehetőség van a magyar nyelv használatára, ahol pedig a románság alkotja a többséget, ott nincs erre lehetőség; ahol pedig a két nyelvcsoport aránya közelebb áll egymáshoz, ott a nyelvek használata megosztottabb, esetlegesebb. Dél-Tirolban a formális nyelvhasználatot a német nyelv uralja, s informális közegben is a német használata az uralkodó, eltekintve Bozen/Bolzano-tól, ahol a német ajkúak kisebbségben vannak, és ezért az informális színtereken megosztva használják a német és az olasz nyelvet. Finnországban pedig jellemző, hogy ahol a svéd népesség aránya meghaladja a helyi lakosság egyharmadát, a formális szférában a svéd nyelv dominálja a diákok nyelvhasználatát; az informális szférában ezzel szemben csak ott uralkodik egyértelműen a svéd nyelv, ahol a finn ajkúak aránya nem éri el a helyi lakosság egyharmadát.

A domináns nyelv formális és informális helyzetekben

		1-33 %	34-67 %	67-100 %
		kisebbségi	kisebbségi	kisebbségi
Erdély	<i>formális</i>	román	román	magyar/román
	<i>informális</i>	román	magyar/román	magyar
Dél-Tirol	<i>formális</i>	német	német	német
	<i>informális</i>	német/olasz	német	német
Finnország	<i>formális</i>	svéd/finn	svéd	svéd
	<i>informális</i>	svéd/finn	svéd/finn	svéd

Összességében véve tehát elmondható, hogy a lokális környezet nyelvi összetétele mindhárom régióban befolyással bír a nyelvhasználatra, illetve, hogy a kisebbségi nyelv lényegesen jobban használható Dél-Tirolban és Finnországban, mint Erdélyben. Utóbbi részben a nyelvek objektív státusával magyarázható, részben azzal, hogy Erdélyben, Dél-Tiroltól és Finnországtól eltérően, a többségi beszélők nem kötelesek elsajátítani a kisebbségi nyelvet. Ezeket az eredményeket erősítik meg a kisebbségi nyelv általános használhatóságára vonatkozó mutatók is. Ahogy az alábbi táblázat adatai jelzik, Finnországban és Dél-Tirolban lényegesen jobban használható a kisebbségi nyelv a mindennapok során, mint Erdélyben.

Hogyan boldogul a régiótokban, aki csak a kisebbségi nyelvet beszéli? (%)

	Nagyon jól	Lehetnek nehézségei	Rosszul
<i>Erdély</i>	5	66	29
<i>Dél-Tirol</i>	34	60	6
<i>Finnország</i>	44	52	5

Mindhárom régióban hasonló mértékben jellemző ugyanakkor, hogy a diákok elszenvedői voltak-e nyelvi konfliktusoknak: a megkérdezettek 6-7%-a gyakran, közel fele pedig néha kerül konfliktushelyzetbe a kisebbségi nyelv használata miatt.

Szubjektíven értékelt nyelvi kompetencia

A *szubjektívan értékelt nyelvi kompetencia* tekintetében megfigyelhető, hogy az egynyelvű diákok Erdélyben jobban írnak és olvasnak a többségi nyelven, mint a másik két régióban élő egynyelvű tanulók. Erre a jelenségre jórészt az adhat magyarázatot, hogy a romániai magyar iskolákban az általános iskola felső tagozatától kezdődően a román nyelvet nem környezet nyelvként (másodnyelvként) vagy idegen nyelvként, hanem anyanyelvként, a román tannyelvű osztályokéval megegyező tanterv

és tananyag szerint oktatják (Benő 2009). Bár ez megfosztja a magyar diákokat a román nyelv gyakorlati használatának jobb ismeretétől, s attól is, hogy román nyelvből ugyanolyan iskolai teljesítményt érjenek el, mint a román anyanyelvű diákok (Benő 2009, Péntek 2009), elképzelhető, hogy a román nyelv és irodalmon, valamint a többi románul oktatott szaktárgyon (történelem, földrajz) keresztül több és nagyobb kihívást jelentő szöveggel találkoznak, ami román nyelvű olvasásértésüket és íráskészségüket fokozottan erősíti. A kétnyelvűek minden régióban jobban „bírnák” a többségi nyelvet, mint az egynyelvűek; a három régió közül finn nyelvtudásuk Finnországban a legerősebb. Erre valószínűleg az a magyarázat, hogy a finnországi svéd iskolákban a kétnyelvű családokban élő diákok számára az iskola lehetővé teszi a finn nyelv és irodalom finn nyelven való tanulását, *amennyiben a szülő arra igényt tart* (lásd az értekezésnek a finnországi svéd nyelvű oktatásról szóló részét). A család nyelvi összetétele mellett az esetek többségében mindhárom régióban jellemző, hogy a szociokulturális háló és a lokális környezet nyelvi összetétele mind az egynyelvűek, mind a kétnyelvűek körében szoros kapcsolatban áll a különböző nyelvi készségekkel.

Nyelvi attitűdök

A *nyelvi attitűdök* terén hasonlóságok és eltérések egyaránt megfigyelhetők a régiók között. A hasonlóságok közül az egyik leglényegesebb az, hogy a kétnyelvű diákok mindhárom régióban jobban kötődnek a „hatalom” nyelvének szférájához (úgy, mint a többségi nyelv és az állam), mint az egynyelvűek, s ezzel egyidejűleg az egynyelvűek jobban kötődnek a „szolidaritás” nyelvének szférájához (kisebbségi nyelv, régió, kisebbségi nyelvű oktatás), mint a kétnyelvűek. Ezen tendencia alól ugyanakkor kivételt képez az államhoz való kötődés terén Finnország, ahol az egynyelvűek és a kétnyelvűek azonos attitűddel viszonyulnak a finn államhoz.

A kisebbségi nyelvű iskolához való kötődés terén szembeötlő, hogy az egynyelvűek számára mindhárom régióban fontosabbnak tűnik, hogy a kisebbségi nyelven tanulhatnak, mind a kétnyelvűeknek. Érdekes módon, az erdélyiek az egynyelvűek körében a legpozitívabban, a kétnyelvűek körében a legkevésbé pozitívan viszonyulnak a kisebbségi nyelvű oktatáshoz.

A két nyelvhez való kötődésről mindhárom régióban elmondható, hogy az egynyelvűek lényegesen jobban kötődnek a kisebbségi nyelvhez, mint a többségihez, míg a kétnyelvűek közel azonos attitűddel rendelkeznek mindkét nyelv irányában. A kisebbségi és többségi nyelvhez való viszonyulás közötti kapcsolat vizsgálata során mindhárom régióban megállapítható volt, hogy az egynyelvűek attitűdje mindenütt „szubtraktív” jellegű: vagyis minél jobban kötődik valaki a kisebbségi nyelvhez, annál kevésbé kötődik a többségihez. A kétnyelvűek körében Erdélyben és Dél-Tirolban nem volt kimutatató szignifikáns statisztikai kapcsolat a két változó között, Finnországban azonban a korrelációs elemzés azt jelezte, hogy a kétnyelvű diákok „additív” attitűddel rendelkeznek a svéd és a finn nyelv irányában: minél jobban kötődik valaki egyikhez, annál jobban kötődik a másikhoz is.

A területiséghez való kötődés vizsgálata éles választóvonalat húzott Finnország és a másik két régió között. Ennek legfőbb oka az volt, hogy Finnországban mind az egynyelvű, mind a kétnyelvű diákok lényegesen szorosabban kötődnek az államhoz, mint az erdélyiek és a dél-tiroliak. Jól tükrözi ezt az is, hogy a korrelációs elemzés rámutatott, Finnországban mind az egynyelvűek, mind a kétnyelvűek körében jellemző egyfajta „additív” attitűd a területiség tekintetében: minél jobban kötődik valaki a régiójához, annál jobban kötődik az államhoz is (illetve fordítva). Erdélyben és Dél-Tirolban ugyanakkor megfigyelhető, hogy az egynyelvűek sokkal jobban kötődnek a kisebbségi nyelvnek elsődlegesen otthont adó régióhoz,

mint az államhoz; míg a kétnyelvűek közel azonosan viszonyulnak a területiség mindkét rétegéhez.

A *nyelveknek tulajdonított státussal* kapcsolatban az egynyelvűek és a kétnyelvűek attitűdjei között nem volt észlelhető jelentős különbség egyik régióban sem. Figyelemre méltó jelenség azonban, hogy míg a finnországi és erdélyi diákok közel azonosan értékelik a kisebbségi és a többségi nyelv státusát, addig a dél-tiroliak egyértelműen többre tartják a németet, mint az olaszt (vö. Bourdieu 1991). Mindemellett Erdélyben és Finnországban az egynyelvű diákok körében az is megfigyelhető volt, hogy minél magasabbra értékeli valaki az egyik nyelv státusát, annál alacsonyabbra értékeli a másikat.

A nyelvi környezethez való viszonyulást egy speciális aspektusból vizsgálták azok a kérdések, melyek arra keresték a választ, hogy a diákok szívesen élnének-e kisebbségi, illetve többségi *egynyelvű környezetben*. Mindhárom régióban jellemző volt, hogy az egynyelvű diákok szívesebben élnének homogén kisebbségi nyelvű környezetben, mint a kétnyelvűek; a kétnyelvűek pedig szívesebben élnének homogén többségi nyelvű környezetben, mint az egynyelvűek. A homogén kisebbségi nyelvű környezet iránti „vágyakozás” a legerősebbnek Erdélyben bizonyult; Finnországban gyengébb, Dél-Tirolban pedig még kevésbé jellemző. A homogén többségi környezet iránti „vágyakozás” közel azonos mértékű, meglehetősen alacsony minden régióban.

Az *anyanyelvi identitás* kérdése az egynyelvű diákok körében mindenütt egyértelműnek bizonyult, a kétnyelvűek körében ugyanakkor eltérés figyelhető meg Finnország és a másik két régió között: míg Erdélyben és Dél-Tirolban a kétnyelvű diákok közel háromnegyede csak a kisebbségi nyelvet érzi anyanyelvének, addig Finnországban ez csak a megkérdezetteknek alig több mint felére jellemző. Ezzel párhuzamosan Finnországban jóval magasabb azok aránya, akik a kisebbségi és többségi

nyelvet, vagy csak az utóbbit érzik anyanyelvüknek, mint a másik két régióban.

A háttér-változók hatása

A kutatásban használt *háttér-változók* két csoportba voltak sorolhatók: (a) társadalmi vonatkozású háttér-változók (a szülők végzettsége és a nem), (b) nyelvi vonatkozású háttér-változók (a család, a szociokulturális háló és a lokális környezet nyelvi összetétele).

A szülők végzettségét illetően megfigyelhető volt, hogy Erdélyben és Finnországban jóval magasabb a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya, mint Dél-Tirolban, ahol ezzel párhuzamosan a szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők aránya magasabb. Ennek elsősorban az lehet az oka, hogy Dél-Tirolban 1997-ig nem volt lehetséges német nyelven részt venni a felsőoktatásban; a német ajkúak ezért jórészt csak szülőföldjüket elhagyva, osztrák egyetemeken szerezhettek diplomát. Mindhárom régióban jellemző volt ugyanakkor, hogy a két szülő végzettsége erősen korrelált egymással: azaz, minél magasabb végzettséggel bírt az egyik, annál magasabbal bírt a másik is. A szülők végzettsége meglehetősen hatástalannak bizonyult a nyelvi attitűdökre: kizárólag Dél-Tirolban volt tapasztalható, s mindössze két esetben, hogy a szülők végzettsége hatással volt a diákok attitűdjeire: minél magasabb a szülők végzettsége, annál inkább kötődnek a diákok az olasz nyelvhez, s annál kevésbé szeretnének egynyelvű német környezetben élni.

A megkérdezettek körében mindhárom régióban többségben voltak a lányok (60%), mint a fiúk (40%). Erre döntőrészt az szolgáltat magyarázatot, hogy az adatgyűjtésre kizárólag gimnáziumokban került sor, jóllehet, mindhárom régióban működnek szakközépiskolák is, ahová feltehetőleg nagyobb számban íratják a fiúkat. A diákok neme Erdélyben három, Dél-Tirolban és Finnországban hat-hat esetben volt szignifikáns hatással a nyelvi attitűdökre (közülük öt esetben ugyanazokra a nyelvi

attitűdökre mindkét régióban). A három nyelvi attitűd, mely mindhárom régióban szignifikáns statisztikai kapcsolatban állt a diákok nemével: az államhoz való kötődés, a többségi nyelvnek tulajdonított státus, valamint az egynyelvű kisebbségi környezet iránti „vágy”. Erdélyben és Dél-Tirolban a lányok, Finnországban a fiúk kötődnek erősebben az államhoz. A lányok mindhárom régióban értékesebbnek tartják a többségi nyelvet, mint a fiúk; s mindhárom régióban kevésbé szívesen élnének homogén kisebbségi nyelvű környezetben, mint a fiúk.

A család nyelvi összetétele – azaz, hogy a család egynyelvű vagy kétnyelvű – minden régióban rendkívül fontos tényezőnek bizonyult. Mindez arra utal, hogy a család a nyelvi szocializáció legfontosabb, leginkább meghatározó színtere, mely alapvetően befolyásolja, hogy a kétnyelvű környezetben élők hogyan identifikálják magukat a két nyelv között. Mind Erdélyben, mind Dél-Tirolban és Finnországban mindössze egyetlen olyan nyelvi attitűd akadt, amelyre a család nyelvi összetétele nem bírt szignifikáns hatással, s ez a nyelvi attitűd mindhárom régióban ugyanaz volt: a többségi nyelvnek tulajdonított státus. Más szóval az, hogy valaki egynyelvű kisebbségi nyelvű családban, vagy kétnyelvű kisebbségi-többségi családban szocializálódik, arra nem gyakorol hatást, hogy mennyire tartja értékesnek a többségi nyelvet.

A lokális környezet nyelvi összetétele Erdélyben a tízből kilenc, Dél-Tirolban három, Finnországban négy nyelvi attitűddel mutatott szignifikáns kapcsolatot. Az egyetlen eset, amikor a háttér-változó mindhárom régióban hatástalanak bizonyult, az anyanyelvi identitás kérdése volt. Erdélyben, ahol a magyar nyelv sem országos, sem regionális, sem lokális szinten nem rendelkezik hivatalos státussal, feltehetőleg meghatározóbbak a mindennapi tapasztalatok a lokális nyelvi környezet működéséről, mint a másik két régióban, ahol a kisebbségi nyelvek hivatalos rangja ugyancsak fontos támpontot, iránytűt ad a nyelvhasználat és a nyelvekhez való viszonyulás

vonatkozásában. Minél több a magyar ajkú a diákok környezetében, annál szorosabban kötődnek a magyar nyelvhez és a szolidaritás szférájához, s annál kevésbé a hatalom nyelvének szférájához.

A lokális környezet nyelvi összetételének hatásairól ugyanakkor nem lehet egyértelmű tendenciákra utaló következtetéseket levonni a dél-tiroli és finnországi eredményekből, mivel azok különböző nyelvi attitűdökkel mutattak összefüggést a két régióban, illetve mivel a lokális környezet a két régióban ellenkező módon befolyásolja az attitűdöket. Finnországban, Erdélyhez hasonlóan, egyfajta „egyenes hatás” figyelhető meg a lokális környezet és a nyelvi attitűdök között: minél nagyobb a svéd ajkúak aránya a lokális környezetben, annál fontosabbnak tartják a diákok a svéd nyelvű oktatást, annál szívesebben élnének egynyelvű svéd környezetben, annál magasabbnak érzékelik a svéd, s annál alacsonyabbnak a finn státusát. Dél-Tirolban ezzel szemben egyfajta „fordított hatás” érhető tetten: minél kisebb az olasz lakosság aránya a lokális környezetben, annál pozitívabb attitűddel viszonyulnak a diákok az olasz nyelvhez, annál kevésbé kötődnek régiójukhoz, s annál jobban az olasz államhoz.

Fontosnak bizonyult a nyelvi attitűdök szempontjából a harmadik nyelvi vonatkozású háttér-változó, a szociokulturális háló – azaz a családon kívüli személyes kapcsolatrendszer – nyelvi összetétele is: ez a háttér-változó Erdélyben és Dél-Tirolban nyolc-nyolc, Finnországban hét attitűddel volt kapcsolatban. Erdélyben csupán a régióhoz való kötődés és a magyar nyelvnek tulajdonított státus; Finnországban a régióhoz és az államhoz való kötődés; Dél-Tirolban pedig csak a nyelvek státusa nem hozható statisztikai összefüggésbe a szociokulturális hálóval. A többi nyelvi attitűd esetében jellemző, hogy minél nagyobb szerepet kap a diákok szociokulturális hálójában a többségi nyelv, annál pozitívabban viszonyulnak a hatalom nyelvének szférájához. Bár a dolgozat során a szociokulturális hálót szándékosan háttér-változóként kezeltem, ezen a

helyen fontosnak tartom megjegyezni, hogy – szemben a család és a lokális környezet nyelvi összetételével –, a szociokulturális háló és a nyelvi attitűdök esetében nem állapítható meg ok-okozati kapcsolat: nem egyértelmű tehát, hogy a szociokulturális háló van-e hatással a nyelvi attitűdökre, vagy a nyelvi attitűdök hatnak a szociokulturális hálóra; esetleg a kapcsolat kétirányú?

Néhány következtetés

Mindent egybevetve, az elméleti és empirikus kutatási tapasztalatok tükrében a következő konklúziók megfogalmazását tartom a legfontosabbnak:

1. Amennyiben a kisebbségi és a többségi nyelv hasonló objektív státussal rendelkezik, s a két nyelvcsoporthoz az oktatás keretein belül kölcsönösen tanulja egymás nyelvét, akkor a kétnyelvű családok túlnyomó többsége előnyben részesíti a kisebbségi tannyelvű iskolát.
2. Az egynyelvű diákok jobban kötődnek a kisebbségi nyelvhez, mint a kétnyelvűek; a kétnyelvűek pedig jobban kötődnek a többségi nyelvéhez, mint az egynyelvűek.
3. Az egynyelvű családban élők attitűdjei a kisebbségi és a többségi nyelv iránt függetlenül attól „szubtraktív” jellegűek, hogy milyen objektív státussal rendelkezik az adott kisebbségi nyelv, s milyen a kétnyelvűség történelmi beágyazottsága.
4. Ha mindkét nyelv azonos objektív státussal rendelkezik és a régióban a történelem során nem voltak jellemzőek a népcsoportok között politikai konfliktusok, akkor a kétnyelvű családban élők „additív” attitűddel viszonyulnak a kisebbségi és a többségi nyelvhez.
5. Ha mindkét nyelv azonos objektív státussal rendelkezik és a régióban a történelem során nem voltak jellemzőek a népcsoportok

között politikai konfliktusok, abban az esetben kétnyelvű családban élők nagyobb arányban rendelkeznek kettős anyanyelvi identitással.

6. Az államhoz és a régióhoz való kötődés mértéke jelentősen tükrözi, hogy hogyan az államok milyen mértékben támogatják a nyelvi kisebbségeket.
7. Ha mindkét nyelv azonos objektív státussal rendelkezik és a régióban a történelem során nem voltak jellemzőek a népcsoportok között politikai konfliktusok, akkor az államhoz való kötődés nem jár együtt a többségi nyelvhez való kötődéssel.
8. Ha mindkét nyelv azonos objektív státussal rendelkezik és a régióban a történelem során nem voltak jellemzőek a népcsoportok között politikai konfliktusok, akkor viszont az államhoz és a régióhoz való kötődés korrelálnak egymással.
9. A homogén kisebbségi nyelvű környezet iránti „vágyódás” összefüggésben van azzal, hogy a kisebbségi nyelv mennyire működőképes abban a környezetben, ahol a diákok jelenleg élnek.
10. A kisebbségi és a többségi nyelvnek tulajdonított (szubjektív) státus alapvetően nem a nyelvek objektív státusának függvénye, hanem főként annak, hogy mennyire sikeresen lehet boldogulni a kisebbségi nyelven az adott nyelvi környezetben.
11. A többségi nyelvnek tulajdonított státus független a család nyelvi összetételétől.
12. A család és a szociokulturális háló nyelvi összetétele függetlenül attól befolyásolja a nyelvi attitűdöket, hogy a kisebbségi nyelv milyen objektív státussal rendelkezik.

13. Nagyobb befolyással bír a lokális környezet a nyelvi attitűdökre ott, ahol a kisebbségi nyelv nem rendelkezik hivatalos státussal.
14. A szülők végzettsége nem játszik meghatározó szerepet a nyelvi attitűdök formálódásában.
15. Az adatközlők neme az egyes régiókban különbözőképpen befolyásolja a nyelvi attitűdöket a helyi kulturális-társadalmi-nyelvi viszonyoktól függően; ugyanakkor megállapítható, hogy a lányok általában nyitottabbak a hatalom nyelvének szférája felé, mint a fiúk.

Tárgyalás

A dolgozat megírásának kezdetekor az a kérdés foglalkoztatott, hogy vajon milyen körülmények között van reális esély a nyelvi kisebbségek fennmaradására, identitásuk megőrzésére Európában. Ettől az általánosan fogalmazott kérdésfelvetéstől a kisebbségi nyelvek megőrzését célzó modellek vizsgálata vezetett a konkrét kutatási kérdéshez: hogyan befolyásolják a nyelvi identitást a nyelvi környezet működésének különböző aspektusai? A kutatás során elsősorban a kisebbségi nyelv használatának tényleges megvalósulására összpontosítottam a figyelmet, hiszen a nyelvi környezet működésének napi gyakorlatában jönnek létre és hagyományozódnak át a nyelvek közötti értékkülönbséget sugalló és fenntartó státusképzetek, s a nyelvi környezet működése játszik meghatározó szerepet abban is, hogy milyen attitűd alakul ki a beszélőkben az együtt élő nyelvek iránt, valamint hogy ezen attitűdök „additív”, vagy „szubtraktív” jellegűek-e, s milyen módon járulnak hozzá a nyelvi identitás formálódásához.

Hogy a kisebbségi nyelv fennmaradásával szervesen összefüggő tényezők elkülöníthetők legyenek az egyéb, kontextuális tényezőktől, összehasonlító kutatást végeztem, az erdélyi magyarok, a dél-tiroli németek és a finnországi svédek nyelvhasználati lehetőségeit és szokásait vetettem

össze egymással. Az összehasonlítás módszerének köszönhetően bizonyos, a kétnyelvűsége korábban csak adott regionális kontextuson belül jellemzőnek vélt összefüggésekről kiderült, hogy ezek a kétnyelvűség máshol is megfigyelhető, sokkal inkább *általános*, mintsem regionális jellemzői. Ugyanakkor több, a kisebbségi-többségi viszony sajátosságának tulajdonított nyelvi attitűdjellemzőről kiderült, hogy sokkal inkább *kontextuális* tényezők befolyása alatt áll, mint ahogy azt korábban gondoltuk.

A közel 3200 adatközlő bevonásával folytatott empirikus összehasonlító kutatás eredményeinek tükrében a nyelvek használatáról a különböző formális és informális nyelvi szintekben kiderült, hogy azt a nyelvek objektív státusa és a környezet nyelvi összetétele együttesen határozza meg. A nyelvek objektív státusának ebben a tekintetben fontos velejárója az is, hogy a népcsoportok kölcsönösen ismerik-e egymás nyelvét, hiszen ez alapvetően meghatározza a nyelvek használatát. Ha a többségi beszélők nem beszélik a kisebbségi nyelvet, s a kisebbségi-többségi kapcsolattartás terhét csak a kisebbségi fél viseli, akkor a két nyelvcsoporthoz között aszimmetrikus viszony alakul ki, aminek több lényeges következménye is van: (a) a kisebbségi nyelv mozgástere jelentősen visszaszorul, (b) alapvetően a szolidaritás szférájára korlátozódik, (c) használói folyamatosan alkalmazkodni kényszerülnek az erősebb nyelvhez, ami által sajátjukat egyre értéktelenebbnek érzik. Jellemző példája ennek az erősen magyar többségű Székelyföld, ahol a magyar nyelv használatát, különösen a formális szinteken, jelentős mértékben korlátozni látszik az a körülmény, hogy a többségi beszélők számára nem előírás a magyar nyelv ismerete.

A kétnyelvűség „szubtraktív” és „additív” típusaival kapcsolatban kiderült, hogy az egynyelvű diákok attitűdjei a kisebbségi és a többségi nyelv iránt mindhárom vizsgált régióban – függetlenül a történelmi

körülményektől és a nyelvek objektív státusától – „szubtraktív” jelegűek. Azaz minél jobban kötődik egy kisebbségi beszélő anyanyelvéhez, annál inkább távolságot tart a konkurens többségi nyelvtől, függetlenül attól, hogy az illető Erdélyben, Dél-Tirolban vagy éppen Finnországban él. Korántsem ilyen általánosak ugyanakkor a két nyelvvel szembeni „additív” attitűd kialakulásának feltételei: „additív” viszony kialakulására a jelek szerint csak kétnyelvű családokban van esély, s csak ott, ahol a többségi és a kisebbségi nyelv azonos objektív státussal rendelkezik, és a két nyelvcsoport kapcsolatát nem terhelik múltbéli konfliktusok. Ennek példája Finnország, ahol a kétnyelvűek nemcsak „additív” attitűddel viszonyulnak a svéd és a finn nyelvhez, de kiemelkedően magas arányban rendelkeznek kettős anyanyelvi identitással is. Más szóval, szívesebben identifikálják magukat mind a kisebbségi, mind a többségi nyelvvel és nyelvcsoporttal, mint a másik két régióban élő kétnyelvűek, akik inkább úgy érzik, választaniuk kell a két nyelvi identitás között (Vincze & Lojander-Visapää megjelenés előtt).

A kutatás további fontos tanulsága, hogy a kisebbség nyelvbeszélőinek a többségi államhoz fűződő viszonya jóval összetettebb annál, mint ahogy azt gyakran feltételezik. Ezt a viszonyt számos tényező formálja, melyek közül a legfontosabbnak a történelmi tapasztalatok és a kisebbségi nyelveknek biztosított objektív státus tűnik. Az eredmények szerint nem megalapozott az a nemzetállami felfogásban gyökerező elképzelés, hogy a nyelvi kisebbségek jogainak elismerése és gyakorlásuk biztosítása a kisebbségnek az államtól való eltávolodásához vezet. Erre példa az, ahogy a legszélesebb nyelvi jogokkal rendelkező finnországi svédok kötődnek országukhoz. Ugyanakkor, hogy egy kisebbség tagjai mennyire „vágynak” arra, hogy egynyelvű anyanyelvi környezetben éljenek, sokkal inkább a kisebbségi nyelv használatának lehetőségével mutat összefüggést. Így a legbiztosabb nyelvhasználati feltételekkel rendelkező dél-tiroli németek körében sokkal kevésbé fogalmazódott meg az egynyelvű kisebbségi környezet iránti igény, mint a finnországi svédok körében, s még

inkább a legkevesebb anyanyelvi mozgástérrel rendelkező erdélyi magyarok körében.

Ezek azok a legfontosabb eredmények és megfigyelések, melyeket dolgozatom végén szükségesnek tartok kiemelni. Bár jellegét tekintve munkám alapvetően a leíró szociolingvisztikai kutatások közé sorolható, a dolgozat által feltárt összefüggések és szempontok nemcsak a meglévő elméleti tudást gyarapítják, hanem egy konstruktív nyelvpolitika kialakításához is hozzájárulhatnak. Jóllehet, ahogy arra már a bevezető fejezetben utaltam, minden kétnyelvű környezetre irányuló nyelvpolitikai stratégia kidolgozásának előfeltétele, hogy mind a kisebbségi, mind a többségi fél megértse: a nyelvi kisebbségeknek a saját nyelvükhöz-kultúrájukhoz való ragaszkodása nem a többségi és kisebbségi közeledés akadálya, hanem a multi-kulturalizmus záloga.

A tézisekhez felhasznált művek jegyzéke

Benő A. (2009). A román nyelv tanítása a romániai közoktatásban a nemzeti kisebbségek számára. In Kolláth Anna (szerk.) *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada* (pp. 217—225). Maribor: Univerza v Mariboru

Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Mass

Haugen, E. (1971). The ecology of language, In Dil, A.S. (szerk.) *The ecology of language. Essays by Einar Haugen* (pp. 324—439). Stanford: Stanford University Press

Kehl D. & Vincze L. (2010). Ki adja szlovák iskolába gyermekét? Néhány adalék a komáromi magyarok iskolaválasztási szokásainak hátteréhez In Menyhárt J. & Lanstyák I. (szerk.) *Tanulmányok a kétnyelvűségről 5.* (pp. 71—80.). Dunaszerdahely Gramma

Lambert, W. E. (1975). Culture and language as factors in learning and education. In Aboud, F.E., & Meade, R. D. (szerk.), *Cultural factors in learning and education* (pp. 91—122). Bellingham (Washington): Fifth Western Washington Symposium on Learning

Lambert, W. E. (1977). The effects of bilingualism on the individual: Cognitive and sociocultural consequences. In Hornby, P. A. (szerk.), *Bilingualism. Psychological, social and educational implications* (pp. 15—27). New York: Academic Press

Péntek J. (2009). Nyelvoktatássá válik a román nyelv tanulása, vagy megmarad eredménytelen anyanyelv-pedagógiának? In Báint Emese & Péntek János (szerk.) *Oktatás: nyelvek határán. Közelkép és helyzetkép a romániai magyar oktatásról* (pp. 173—176). Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége

Ridgeway, C. L. (1991). The social construction of status-value: Gender and other nominal characteristics. *Social Forces* 70, 367—386.

Ryan, E. B., & Giles, H., & Sebastian J. R. (1982). An integrative perspective for the study of the attitudes toward language variation. In Ryan, Ellen Bouchar, & Giles, Howard (szerk.), *Attitudes towards language variation. Social and applied contexts* (pp. 1—19). London: Edward Arnold Publisher

Sorbán Angella (1997). „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség*, 6(3), 167—180.

Vincze L. (2007). Kétnyelvűség, oktatás és nyelvi identitás Finnországban. *Modern Nyelvoktatás 2007/2-3*, 59—73.

Vincze L. (2010). Zur Schulwahl der ungarischen Minderheit in der Slowakei. *Europa Ethnica - Zeitschrift für Minderheitenfragen*, 67(2), 29—34.

Vincze, L. & Lojander-Visapää, C. (2011, megjelenés előtt). Additiv och subtraktiv tvåspråkighet i ett jämförande perspektiv. *Finsk Tidskrift*, 2011, 1-2.